

УДК 347.1

Ігор Маркевич,*аспірант кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка*

МАЙНОВА ВІДОКРЕМЛЕНІСТЬ (САМОСТІЙНІСТЬ) ЯК ОЗНАКА КОМУНАЛЬНИХ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Статтю присвячено аналізу майнової відокремленості (самостійності) як ознаки комунальних юридичних осіб публічного права, а також формулюванню висновків і пропозицій, спрямованих на вдосконалення правового регулювання майнових правовідносин, які виникають між територіальними громадами та комунальними юридичними особами публічного права.

Ключові слова: комунальна юридична особа публічного права, територіальна громада, довірча власність, траст, фідучія, договір довірчого управління.

Постановка проблеми. Комунальною юридичною особою публічного права є організація, яка створена територіальною громадою села, селища, міста або об'єднанням територіальних громад на підставі публічно-правового акта з метою реалізації й захисту інтересів такої територіальної громади чи об'єднання територіальних громад та може бути учасником цивільних правовідносин [1, с. 164]. Серед основних ознак комунальних юридичних осіб публічного права деякі науковці виокремлюють (хоч і не винятково) спеціальний правовий режим майна таких юридичних осіб, щоправда, у різних формулюваннях. Так, питання спеціального правового режиму майна юридичних осіб публічного права, у тому числі комунальних, тією чи іншою мірою піднімалось українськими й зарубіжними науковцями та цивілістами-практиками: Т. Блащук, А. Венедиктовим, А. Власовим, В. Зубарем, В. Кіселем, С. Ковалевим, В. Кравчук, І. Кучеренко, Р. Майданником, Н. Меркушевою, К. Некіт, І. Спасибо-Фатєєвою, Є. Сухановим, В. Чиркіним, О. Ястребевим та багатьма іншими. Щоправда, на сьогодні немає жодного комплексного правового дослідження, яке дало б однозначне й обґрунтоване розуміння майнових правовідносин, які виникають між територіальними громадами та комунальними юридичними особами публічного права.

Метою статті є аналіз майнової відокремленості (самостійності) як ознаки комунальних юридичних осіб публічного права.

Виклад основного матеріалу. У ст. 1 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) за-

декларовано, що цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Законодавець закріпив майнову самостійність учасників цивільних відносин як основу таких відносин. Окрім цього, більшість науковців до невід'ємних ознак юридичної особи відносять майнову відокремленість (самостійність).

Так, В. Борисова зазначає, що в легальному визначенні юридичної особи не вказується на таку ознаку, як відокремленість майна, проте дефініція містить ознаки, що характеризують шлях виникнення юридичної особи: об'єднання осіб і майна або об'єднання (виділення) лише майна. Тобто в обох випадках ідеться про обов'язковість відокремлення майна для створення нового суб'єкта права, хоча воно може відбуватись одночасно з об'єднанням осіб (фізичних, юридичних тощо) [2, с. 26]. На думку А. Довгерта, ознакою юридичної особи є її майнова відокремленість, що означає наявність у неї певного майна на праві власності. У гл. 7 ЦКУ прямо не вказується на те, що в нормальній ситуації юридичні особи – суб'єкти товарно-грошових відносин мають бути саме власниками майна. Однак уся концепція побудови ЦКУ свідчить про те, що ступінь відокремленості майна, яке належить юридичній особі, має бути на рівні права власності [3, с. 65]. В. Кравчук акцентує на тому, що юридичні особи можуть бути організаційно залежними (несамостійними), проте вони завжди є самостійними в майновому плані [4, с. 72].

Для юридичних осіб приватного права безумовною ознакою буде майнова відокремленість (самостійність), оскільки такі юридичні особи набувають саме право власності на майно. І це твердження знаходить підтримку абсолютної більшості науковців і практиків. З юридичними особами публічного права (у тому числі комунальними юридичними особами публічного права) не все так однозначно.

Українське законодавство містить дві діаметрально протилежні позиції. ЦКУ визнає юридичних осіб публічного права суб'єктами права власності. Так, згідно зі ст. 318 ЦКУ суб'єктами права власності є український народ та інші учасники цивільних відносин, до яких належать юридичні особи публічного права. У ст. 329 ЦКУ прямо закріплено, що юридична особа публічного права набуває право власності на майно, передане їй у власність, і на майно, набуте нею у власність на підставах, не заборонених законом. До таких підстав можна віднести дарування (ст. 720 ЦКУ), спадкування (ст. 1222 ЦКУ) тощо. Проте наведені норми, хоч і надають юридичним особам публічного права статус суб'єктів права власності, не уточнюють, що таке право є основоположним для участі цих осіб у цивільному обороті.

Господарський кодекс України (далі – ГКУ) не визнає юридичних осіб публічного права суб'єктами права власності, натомість наділяє їх обмеженими речовими правами оперативного управління (ст. 137 ГКУ) та господарського відання (ст. 136 ГКУ). Щоправда, ГКУ не забороняє таким особам набувати право власності на майно на підставах, не заборонених законом.

Як уже згадувалось, комунальні юридичні особи публічного права створюються територіальною громадою села, селища, міста або об'єднанням територіальних громад на підставі публічно-правового акта. Створюючи таких юридичних осіб, територіальні громади «передають» їм частину свого майна для досягнення мети, задля якої їх було створено. Однак варто розуміти, що така «передача» майна засновником не є винятковим способом його набуття комунальною юридичною особою публічного права. Так, законодавство не забороняє комунальним юридичним особам публічного права бути спадкоємцями або обдаровуваними. У таких випадках саме в згаданих юридичних осіб виникатиме право власності на відповідне майно.

У разі, коли територіальна громада «передає» комунальній юридичній особі публічного права майно, між ними виникатимуть відносини, правову природу яких необхідно з'ясувати.

На основі аналізу законодавства, позицій науковців та практики правозастосування можна виокремити три підходи до розуміння правової природи таких відносин: речовий, корпоративний і зобов'язальний.

Речовий підхід ґрунтується на нормах ГКУ та на сьогодні переважає в правозастосуванні. Його суть полягає у визнанні права господарського відання й оперативного управління як безальтернативних конструкцій для характеристики правового режиму майна комунальних юридичних осіб публічного права. Так, власником майна визнається територіальна громада (об'єднання таких громад), яка закріплює його на праві господарського відання за комунальними юридичними особами публічного права, які здійснюють підприємницьку діяльність, та/або на праві оперативного управління за комунальними юридичними особами публічного права, які здійснюють непідприємницьку діяльність. Фактично йдеться про існування власника майна (територіальна громада) і юридичних осіб, які наділяються «тріадою» повноважень (володіти, користуватися, розпоряджатися) з певними обмеженнями, проте які не є власниками відповідного майна.

Правові інститути господарського відання й оперативного управління є надбанням радянської правової системи, вони не відомі іноземним правопорядкам, які знають лише таке поняття, як право довірчої власності [5, с. 141]. Деякі науковці порівнюють поняття права господарського відання й оперативного управління з правом довірчої власності [6, с. 96]. Інші ж (наприклад, М. Брагінський і В. Вітрянський [7, с. 797], В. Кісель [8, с. 103], І. Чалий [9, с. 206]) знаходять принципові відмінності між згаданими інститутами.

Згідно із ЦКУ право довірчої власності є особливим видом права власності, яке виникає внаслідок закону або договору управління майном. На сьогодні в законодавстві немає згадок про конкретні випадки виникнення права довірчої власності винятково на підставі закону. У гл. 70 ЦКУ, Законі України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» та Законі України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» йдеться лише про виникнення права довірчої власності на підставі договору управління майном.

Право довірчої власності (траст, фідучія) є характерним для країн англосаксонської системи права, хоча воно знайшло своє місце також у законодавстві країн континентальної системи права.

У «Модельних правилах європейського приватного права» надано узагальнене визначення поняття «траст», під яким розуміють правовідносини, у яких довірчий власник управляє чи розпоряджається активами (трастовим фондом) відповідно до умов, що врегульовують ці правовідносини, на користь вигодонабувача або для досягнення суспільних цілей [10, с. 501]. Гаазька конвенція про право, що застосовується до трастів, та їх визнання від 1 липня 1985 р. також розглядає траст як правовідносини, що виникають за життя або в разі смерті установника, коли майно переходить під контроль довірчого власника для отримання прибутку бенефіціара чи для іншої мети, яка визначається установником [11, с. 124].

Н. Меркушева обґрунтовано стверджує, що в континентальному праві поняття «траст» зумовлює дещо парадоксальну ситуацію, коли фактично є два власники, проте жоден із них не наділяється повнотою прав власника, що є органічним для англосаксонської правової системи, однак чужорідним для континентальної [12, с. 119]. З огляду на сказане та специфіку національної системи права Р. Майданік пропонує розглядати право довірчої власності як належне довірчому власнику право власності на визначене майно, обтяжене фідучіарним зобов'язанням здійснення цього титулу з метою та з обмеженнями, встановленими договором управління майном або законом [13, с. 22].

На основі наведеного чітко простежується відмінність між правом довірчої власності та правом господарського відання (оперативного управління). В. Цікало наголошує на тому, що останнє, на відміну від права довірчої власності, є єдиним для тих суб'єктів господарювання, які діють на правовому режимі майна – праві господарського відання (оперативного управління). Такі суб'єкти, як правило, не використовують у своїй діяльності інші правові режими майна [14, с. 232]. І. Чалий також акцентує на тому, що суб'єкти права господарського відання (оперативного управління), здійснюючи правомочності, можуть діяти не лише в інтересах власника, а й у своїх інтересах, а управитель має діяти винятково в інтересах установника довірчого управління [9, с. 206].

Згадані відмінності мають право на існування, проте ключовим фактором, який відрізняє право довірчої власності від права господарського відання (оперативного управління), є те, що власником майна, яке закріплюється на праві довірчої власності, стає саме довірчий власник, на відміну від права господарського відання (оперативного

управління), за яким власником залишається держава (територіальна громада).

Корпоративний підхід до розуміння правової природи аналізованих відносин ґрунтується на широкому розумінні корпоративних правовідносин та допускає наявність «змішаних» юридичних осіб, у яких лише частина корпоративних прав належить державі (територіальній громаді).

ГКУ пропонує визначати корпоративні правовідносини як відносини, що виникають, змінюються й припиняються щодо корпоративних прав. Корпоративними правами є права особи, частка якої визначається в статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) цієї організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом і статутними документами. Підхід законодавця ліг в основу вузького розуміння корпоративних правовідносин, у цілому (у ключових моментах) він був підтриманий більшістю представників науки корпоративного права з тими чи іншими уточненнями [15, с. 157].

У широкому розумінні корпоративні правовідносини виникають у будь-яких організаціях, де піднімається питання участі [16, с. 149]. Така позиція безпідставно піддається критиці. Зокрема, В. Цікало вважає, що корпоративні права виникають лише щодо підприємницької юридичної особи, оскільки серед обов'язкових правомочностей, які входять до змісту корпоративного права, виділяється правомочність на отримання певної частки прибутку (дивідендів) юридичної особи [17, с. 105]. Обмеження кола суб'єктів корпоративних правовідносин лише підприємницькими юридичними особами невиправдано відкидає суб'єктів, правовідносини яких за своєю суттю є корпоративними, проте без згаданої прибуткової складової.

І. Спасибо-Фатеева є прихильником корпоративного підходу, який нею розуміється таким чином: майно (колишнє державне, що було закріплене за державним підприємством, перетворюваним на акціонерне товариство) стає власністю акціонерного товариства, а пакет акцій цього акціонерного товариства є державною власністю. Аналогічна ситуація з комунальною власністю [18, с. 104]. Така позиція є прогресивною, проте її може бути застосовано лише до тих комунальних юридичних осіб публічного права, які не наділяються публічно-владними повноваженнями. Важко уявити можливість існування корпоративних відносин між територіальною громадою як учасником та органом місцевого самовряду-

вання, навіть у широкому розумінні корпоративних правовідносин.

Зобов'язальний підхід до розуміння правової природи аналізованих відносин є дещо новим для української правової системи. Так, майно територіальної громади гіпотетично можна передати в управління комунальній юридичній особі публічного права за специфічним договором управління (без виникнення права довірчої власності, тобто не йдеться про договір довірчого управління). При цьому виникатимуть зобов'язальні правовідносини з приводу управління майном територіальної громади. Однак такий підхід не узгоджується з уявленнями про майнову відокремленість (самостійність) юридичних осіб, оскільки згадане майно залишатиметься у власності територіальної громади.

З огляду на наведене варто констатувати практичну реальність застосування лише речового підходу до розуміння правової природи відносин між територіальними громадами та комунальними юридичними особами публічного права, які виникають щодо майна, яке «передається» останнім.

Висновки

Таким чином, комунальні юридичні особи публічного права володіють майновою квазі-самостійністю. Так, вони можуть набувати майно на праві власності (наприклад, унаслідок дарування чи спадкування). Проте майно, яке «передається» таким юридичним особам територіальними громадами та яке є основою для їх поточної діяльності, не може належати їм на праві власності.

У такому разі виникатимуть специфічні речові правовідносини. Безумовно, немає жодних вагомих причин для подальшого застосування інститутів оперативного управління й господарського відання як таких, що відверто застаріли та не відповідають реальному змісту правовідносин. Натомість пропонується використовувати для означення аналізованих правовідносин право довірчої власності як особливий вид права власності, що виникає внаслідок закону або договору управління майном. Так, комунальні юридичні особи публічного права виступатимуть довірчими власниками майна, яке передається їм територіальними громадами. Таке майно перебуватиме в довірчій власності саме комунальних юридичних осіб та забезпечуватиме їм відносну майнову самостійність у цивільних правовідносинах.

Список використаних джерел

1. Маркевич І. Поняття та ознаки комунальних юридичних осіб публічного права / І. Маркевич // Науковий вісник Ужгородського національного

університету. Серія «Право». – 2015. – Вип. 35. – Ч. 1. – Т. 1. – С. 160–165.

2. Борисова В. Інститут юридичної особи у праві України / В. Борисова // Право України. – 2010. – № 12. – С. 25–31.

3. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / [А. Довгерт, Н. Кузнецова, В. Луць та ін.]; за ред. А. Довгерта. – К.: Істина, 2004. – 928 с.

4. Кравчук В. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В. Кравчук. – К.: Істина, 2005. – 720 с.

5. Кучеренко І. Організаційно-правові форми юридичних осіб публічного права / І. Кучеренко // Університетські наукові записки. – 2007. – № 2. – С. 134–146.

6. Шимон С. Класифікація майнових прав: ще один погляд на звичну річ / С. Шимон // Треті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васьковського: матеріал. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2013 р.) / відп. ред. І. Канзафарова. – О.: Астропринт, 2013. – С. 94–98.

7. Брагинский М. Договорное право: в 5 кн. / М. Брагинский, В. Витрянский. – М.: Статут, 2000–2006. – Кн. 3. – 2002. – 1055 с.

8. Кісель В. Місце права оперативного управління державним майном у системі речових прав / В. Кісель // Часопис Київського університету права. – 2006. – № 1. – С. 101–105.

9. Чалий І. Довірче управління: від часів соціалізму до нової доби / І. Чалий // Університетські наукові записки. – 2007. – № 2. – С. 205–210.

10. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR). Outline Edition / ed. by C. von Bar, E. Clive. – Sellier: European Law Publishers, 2009. – 643 p.

11. Swiss Annuities and Life Insurance: Secure Returns, Asset Protection, and Privacy / ed. by C.M. Gantenbein, M.A. Mata. – New Jersey: Wiley, 2008. – 332 p.

12. Меркушева Н. Види відносин з управління майном у цивільному праві України / Н. Меркушева // Часопис Київського університету права. – 2006. – № 4. – С. 117–122.

13. Майданік Р. Довірча власність і фідучія: місце і перспективи в системі права України / Р. Майданік // Право України. – 2011. – № 5. – С. 18–28.

14. Господарський кодекс України: науково-практичний коментар / [В. Коссака, Ю. Бек, В. Цікало та ін.]; за заг. ред. В. Коссака. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 672 с.

15. Корпоративне право України: [підручник] / [В. Луць, В. Васильєва, І. Спасибо-Фатєєва та ін.]; за заг. ред. В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.

16. Господарське право України: [підручник] / [В. Гайворонський, В. Жушман, Н. Погорецька та ін.]; за заг. ред. В. Гайворонського. – Х.: Право, 2005. – 384 с.

17. Цікало В. Корпоративні права: поняття, ознаки та класифікація / В. Цікало // Право України. – 2010. – № 11. – С. 102–111.

18. Цивільний і Господарський кодекси: 2004–2014 рр.: [монографія] / [І. Спасибо-Фатєєва, В. Крат, Ю. Мица та ін.]; за заг. ред. І. Спасибо-Фатєєвої. – Х.: Право, 2014. – 204 с.

Статья посвящена анализу имущественной обособленности (самостоятельности) как признаку коммунальных юридических лиц публичного права, а также формулировке выводов и предложений, направленных на совершенствование правового регулирования имущественных правоотношений, возникающих между территориальными общинами и коммунальными юридическими лицами публичного права.

Ключевые слова: коммунальное юридическое лицо публичного права, территориальная община, доверительная собственность, траст, фидуция, договор доверительного управления.

In the article are considered the property autonomy as a feature of municipal legal entities of public law, as well as the formulation of conclusions and recommendations aimed at improving of property relations arising between territorial communities and municipal legal entities of public law legal regulation.

Key words: municipal entity of public law, territorial community, constructive trust, trust, transaction, management agreement.

